

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2007. OKTÓBER

122. SZÁM

VADAI ISTVÁN

Jég

SZABÓ LŐRINC SZONETTJÉRŐL

„Vers lehet olyan hideg, mint a jég” – állítja elemzendő költeményünk. És miért is ne lehetne olyan precíz, fesszes, kegyetlenül pontos, tárgyilagos és kiszámított? Hiszen a költőnek éppen az a dolga, hogy szabatosan fogalmazzon. Ha úgy gondolja, miért ne lehetne verse szikár, száraz, szinte fájdalmas? Még akkor is így gondolom, ha ez az állítás éppen arra a költeményre vonatkozik, mely magát az állítást tartalmazza.

Szabó Lőrinc *Jég* című szonettje – hiszen ebből a versből idéztünk – minden bizonnyal éppen önmagáról állítja azt, hogy „hideg”. Azt bizonygatja, hogy a vers egyszerre fagyos és szinte perzselően fájdalmas. És persze azért mondja ezt a vers önmagáról, hogy megértsük a „lírai én” lelkiállapotát. Megértsük, hogy nem csupán a vers tartalmaz önmagára vonatkozó állítást, hanem a költő is önmagáról akar állítani valamit. Azt gondolom, hogy ebben az esetben nem tehetünk úgy, mintha a „lírai én” és Szabó Lőrinc két, egymástól független szubjektum lenne.

Általában azt tanítják a korszerű irodalomelméleti iskolák, hogy a szerző személye nem annyira fontos, mint ahogyan azt középiskolában belénk sulykolták. Valóban elhibázott a műalkotások helyett a szerzők életrajzát ismernünk. Nem igazán érthetjük meg jobban az irodalmat, ha az csupán születési és halálozási dátumok sorozata, helynevek kusza halmaza, és apró életrajzi mozzanatokból kirakosgatott szerzői portrék összessége. Helyesebb magukat a műveket a középpontba állítani. Miről beszélnek azok? Hogyan beszélnek? És mit mondanak ma? Mit olvasok ki belőlük én?

A hangsúly a szerzőről előbb a műre (strukturális), majd még tovább, az olvasóra (receptió-esztétika,

SZABÓ LŐRINC
(1900–1957)

*„A túloldali tó fehéren
gőzölög, lótosz nyílik
benne máris, a békák
nyáriasan brekekeznek,
a halakat (majdnem)
főve rántják ki a vízből
a horgászok.”*

hermeneutika) helyeződött át. Ez a hangsúlyeltolódás sokaknak nagyon rokonszenves, hiszen azzal a tapasztalattal állítható párhuzamba, hogy mindent csak saját személyiségünkön átszűrve érzékelünk, mindent csakis a saját szemszögünkéből, saját szempontunkból értékelünk. Még durvábban fogalmazva, csak az érdekel bennünket, amihez saját érdekeink fűznek. Nevezhetjük ezt az olvasásmódot *önző* olvasásnak. (Szabó Lőrinc *A huszonhatodik év* első versét így kezdi: „*Önzésem szeret!*”)

Noha az ember alaptermészeténél fogva *önző* lény, mégis ismeri az *önzetlenség* fogalmát. Ismeri és képes használni az *önzetlen* olvasás műveletét is. Képes úgy verset olvasni, hogy nem azt szeretné belőle kiolvasni, ami számára kedves, hanem igyekszik megérteni azokat a motívumokat, melyek a műalkotást létrehozták. Úgy hiszem, hogyha így olvasunk, a jó műalkotás megajándékoz bennünket valami olyasmivel is, amit másképpen nem facsarhatunk ki belőle.

Ehhez azonban félre kell tennünk a modern irodalomelméleti iskolák szerző-izonyát. Vissza kell térnünk az életrajzhoz, a szerző portréjához, hiszen ezek döntő módon járulnak hozzá a lírai műalkotások létrejöttéhez. Egészen egyszerűen szólva: a szöveg kontextusához tartoznak. Jelen esetben a *Jég* című szonett értelmezéséhez fel kell majd idéznünk Szabó Lőrinc életrajzának azt a részét, amikor a szöveg keletkezett. De legelőször is álljon itt a mű:

Jég

*Van fájdalom, oly hideg, mint a jég.
Ugye, perzselte már kezedet a
kilincs fagya? A lélek iszonya
gránitként hűl ránk, belénk, pánt vagy ék:
préseli a kín robbanó dühét,
s ahogy, bár hó, roppant sulya alatt
dermedve feszül a lángtestü Nap,
dermed ő is, s a szorítása ég.
Vers lehet olyan hideg, mint a jég,
mint a jeges Hold: láttad ma, ahogy
a februári éjben ragyogott?
Gyönyörű volt! Tükörhalk énekét
hallgattam, s az Űr csillagfény-neszét...
Szívem is csillag. Éget. Mint a jég.*

Ha elvonatkoztatunk a költő életrajzától, és úgy teszünk, mintha csakis a fenti szavak értelmét keresnénk, keveset mondhatunk. Ez a vers valóban olyan hideg, mint a jég. Egyszerű hasonlítással beszél arról, hogy két ellentétes érzet, a perzselő hőség és a dermesztő fagy egymásban is benne van. Ahogyan a hideg fém égető érzetet kelt, ahogy a Nap forróságát dermesztő szorítás váltja ki, úgy jellemezhető a lírai én szíve is, egyszerre fagyos és éget. A kibontott ellentét Vajda János *Húsz év múlva* című híres költeményét idézheti fel bennünk. Ott a Mont Blanc örök hava forrósodik át a kelő nap sugaraiban, s ez idézi fel a versben az örökre soha ki nem hunyó szerelmet. Szabó Lőrinc költeménye mélyén is ehhez hasonló életérzés, megsejthető szerelmi vallomás rejlik.

Ennél többet legfeljebb az égitestek motívumrendszerének megfigyelésével tehetünk hozzá: a Nap, Hold, csillagok felvonultatása a makrokozmoszt jeleníti meg a versben, s mindez a lírai én belső érzéseinek, a mikrokozmosznak feleltethető meg. Ez a megoldás József Attila költeményeire emlékeztetheti az értelmezőt (*Óda, A Koszmosz éneke*).

Ám ha igaz, hogy a jég csak látszólag fagyos, ha igaz, hogy ezzel egyidőben perzselően forrónak is érezhető, akkor ez nem csak a lírai én érzelmeire érvényes, hanem magára a költeményre is. A szöveg ugyan hidegnek látszik, feszes, pontos, száraz és kimért, de a szavak mögött égető, perzselő, forró, lüktető jelentés bujkál. És éppen a hidegnek tűnő szöveg figyelmeztet bennünket erre: Figyelem, Kedves Olvasó! A vers tűnhet hidegnek, mint a jég, de legbelül szenvedély izzítja. Ám ha csakis a szöveget nézzük, ha nem vagyunk hajlandóak a kontextusra is figyelni, akkor ennél a nagyon is általánosnak, már-már közhelyesnek nevezhető gondolatnál tovább valóban nem jutunk.

A költemény 1949 februárjában Hévizen íródott, és először a *Válasz* című folyóirat március–áprilisi dupla számában jelent meg hét másik Szabó Lőrinc-vers társaságában. Formáját tekintve mind a nyolc vers szonett. Ezt a versformát a költő alaposan ismerte, hiszen Szabó Lőrinc jeles műfordítónk, többek között az ő fordításában szokás ismerni Shakespeare szonettjeit, köztük a híres 75.-et (*Az vagy nekem, mint testnek a kenyér...*) is. De hozzátehetjük azt is, hogy a *Huszonhatodik év* lírai rekviemje is 120 szonettből áll.

A szonett-forma fogódzót adhat az értelmezéshez is, megkísérelhetjük a szöveget verstani elemzésnek alávetni. Azzal ugyan nem jutunk sokkal előrébb, ha felmondjuk a szonett-ről általánosan elmondható tudnivalókat: 14 soros, jambikus lüktetésű, bonyolult rímszerkezetű forma, melynek hagyományosan két fajtáját, a petrarcai és shakespearei szonettet különböztetjük meg. Az előbbi 4–4–3–3 sorból álló strófákra tagolódik, és ölelkező rímek találhatók a 4-soros versszakokban. A másik fajta 4–4–4–2 alakban tagolható, bár leíráskor nem szokás strófákra bontani. Ebben három keresztrimes strófát követ egy pár-rím.

De miért érdekes a szonett-forma ilyen aprólékos verstani tárgyalása? Nem mellékes kérdés, hogy melyik altípust követi egy költő? Nos, egyáltalán nem. A petrarcai szonettet rímképleténél fogva szimmetriák és aszimmetriák alakítják kerek szerkezetűvé. Kijelölhető a két négy soros nyitóstrófa után a „felezőpont”, mely valójában nem felez, hanem 8–6 arányban osztja fel a verset. Ez nagyon gyakran értelmi, tartalmi tagolást is jelent, itt szokott előfordulni a vers „tetőpontja”. Itt változik meg a költemény rímszerkezete, az eddigi két ölelkező rímet másfajta rímek követik. A shakespeare-i szonett ezzel szemben nem körkörös, szimmetrikus szerkezetű, hanem inkább haladványos, fokozó. A három 4-soros strófa alkalmazása nagyon gyakran vezet oda, hogy a költő felsorolásra építi a verset, amit a legvégén a párrímmel párosuló csattanó zár le. Kiváló példa erre Shakespeare már említett 75. szonettje. 12 soron át tartó felsorolás ér véget a párrímes zárlatban erős ellentétre épülő csattanóval.

A szonett két fajtája tehát eleve két különböző szerkezeti vázlattal kínálja meg a költőt. Persze eltérhet a modellek kínálta szerkezeti lehetőségektől, a rímképlet nyújtotta szintaktikai fogódzóktól, ám a gyakoribb az, hogy a versforma megfigyelésével a költemény szerkezetére vonatkozóan tehetünk értékes megállapításokat. Szabó Lőrinc szóban forgó szonettje írásképet tekintve ugyan nem tagolódik versszakokra, de ha a rímelését vizsgáljuk,

azonnal kiderül, mégsem shakespeare-i, hanem a gyakoribb petrarcai formát követi. Ennek megfelelően felosztható két nagyobb részre.

Az első nyolc sor két képet bont ki, a fagyosan égető fémkilincs nyitóképét, majd a szorításban dermedő forrongó Nap folytatja a hasonlatot. A nyolcadik sor végén véget ér a mondat, és ezzel együtt a vers hasonlító része is. A következő hat sor már egy másik szerkezeti egység, mely azonnal a hasonlított megnevezésével kezdődik. A *vers* az, ami a fémhez és a Naphoz hasonlóan egyszerre lehet fagyos és tüzes. Vagyis a tartalom igazodik a petrarcai szonett szokásos szerkezeti rendjéhez.

Vizsgáljuk meg most alaposabban a szótagszámokat és a rímeket. A szonett sorai általában 10-11 szótagosak. Az olaszok, köztük Petrarca is, leginkább az *endecasillabo*-t, vagyis a 11-szótagos sorokat kedvelik. Az angol szonett leggyakrabban 10-szótagos sorokból áll. A francia szonett rendszeren felváltva használ 10- és 11-szótagos sorokat. A váltakozó szótag-szám szokása a magyarra is jellemző, és fontos megértenünk, hogy miért.

Ha egy jambikus verssor páros számú szótagból, mondjuk 10 szótagból áll, akkor mindig $\cup -$ ritmusra végződik. Ha páratlan számú szótagból, mondjuk 11 szótagból áll, akkor pedig $- -$, vagy $- \cup$ ritmusra. Ezt könnyen beláthatjuk, ha felrajzoljuk két ilyen jambikus sor vázlatát:

10 szótagos $\cup - | \cup - | \cup - | \cup - | \cup -$
 11 szótagos $\cup - | \cup - | \cup - | \cup - | \cup - | \underline{\cup}$

Ebből a számlálgatásból és ritmizálásból az következik, hogy a sorok végén előre meghatározott ritmusú rímeket használhat a költő. Mivel a franciában a szóvégi néma *e* leggyakrabban a nőnemű szavak végén áll, a $- \cup$ ritmusú rímet *nőrím*-nek, a másik fajtát pedig *hím-rímnek* nevezik. A nő- és hím-rímek megkülönböztetése a magyar verstanban is szokásos, mert rímzavainkat időmértékesen is egyeztetjük. Nem rímel egymásra az *éger* és az *éger*, a *veréb* és a *véreb*, a *hazám* és a *házam*. De nem csak az *a-á*, *e-é* eltérések rontják el a rímet, hiszen ezek nem is csak hosszúságban különböznek egymástól. Nem jó rím a *kor*-ra a *kór*, rossz rím a *tör-tőr*, *korom-kóróm*. Emiatt aztán a magyar költők is felváltva szokták használni jambikus verseikben a páros és páratlan sorokat, hogy egyaránt használhassanak hím- és nőrímekeket is.

Ha most a *Jég* című szonetre pillantunk, meglepődve tapasztalhatjuk, hogy csupa 10-szótagos sorból áll. Ennek megfelelően csakis hímrímekeket használ. Ez egyáltalán nem tilos, csak éppen szokatlan. Az ellenkező típusú rímelésre is találhatunk példát. Kosztolányi Dezső *Boldog szomorú dal* című költeménye például csak különlegesen hosszú, gyakran 4-szótagos nőrímekeket használ. Szabó Lőrinc szonettjének a rímei igen rövidek, előfordul az is, hogy csupán egyetlen határozott névelő, az *a* szócska rímel. Az ezzel együtt járó soráthajlás (*enjambement*), és a Kosztolányi modorától eltérő, éppen a dísztelenségre épülő, a prózaiság hatását keltő rímelés kimondottan jellemző Szabó Lőrinc költészetére. A *Tűcsöke* lapjait felütve számtalan példát találhatunk arra, hogy a vers felolvasva nem is kelti sorokra tördelt szöveg hatását, mert a sűrű rímek belesimulnak a szövegbe, a soráthajlások pedig összemossák a sorokat. Csak akkor tűnik szabatos versnek, ha látjuk.

A *Jég* azonban nem jellegtelen rímelésű. Ha szabályos petrarcai szonett lenne, akkor a rímképlete legalább négy különböző rímre épülne, például így:

$a b b a - a b b a - c d c - d c d$

Megengedhető az is, hogy a két háromsoros strófa a *c* és *d* rímek mellett még az *e* rímet is használja, ilyenkor a továbbra is teljesen szabályos szonett öt különböző rímre épül. Például:

$$a b b a - a b b a - c c d - e e d.$$

Szabó Lőrinc költeménye azonban csak három rímet használ. Rímképlete a következő:

$$a b b a - a b b a - a c c - a a a.$$

Ez több szempontból is különös. Szonettet írni többek között éppen azért nehéz, mert az *a* és *b* rímeket négyszer kell használni. Itt a költő az *a* rímet nyolcszor (!) építi be a szövegbe. Ez még akkor is furcsa, ha a nyolc előfordulás között a *jég* szó háromszor is szerepel, vagyis önrímek is vannak a versben. És nem csak a sokszorosán visszatérő rím a különös, hanem az is, hogy az eddig feltérképezett szerkezetet érdekes módon átértelmezi. Ha akarom, így is fel tudom írni a rímképletet:

$$a b b a - a b b a - a c c a - a a.$$

Ez már egészen hasonló a shakespeare-i szonettre, Ha még a következetesen 10-szótagú sorokat is ideveszem, már-már hajlandó volnék azt mondani, hogy ez a vers átmenet a petrarcai és a shakespeare-i típus között. Ez azonban mégis elhamarkodott állítás lenne, mert ha a vers szintaxisára figyelünk, világos, hogy az továbbra is a 4-4-3-3-as felosztást követi.

A különös rímszerkezetet vélhetően az hozta létre, hogy a költő a vers kulcsszavát, a *jég* szót kiválóan alkalmasnak érezte arra, hogy rímhelyzetben szerepeltesse. A költemény – ahogyan erről már esett szó – párhuzamos szerkezetű, és ez magával hozta a rímszó megismétlését is, az pedig már a szonett-forma rímkövetelményének a következménye, hogy ez nyolcszoros rímismétléssel és váratlan módon átértelmezhető szerkezettel jár.

Úgy tűnhet, hogy túlon túl sokat időztünk a szonett-forma rímképletének vizsgálatánál. Megjegyzendő azonban, hogy Szabó Lőrinc nagyon tudatosan foglalkozott ennek a versformának az alakítgatásával. Például *A huszonhatodik év* szonettjeit úgy tette egyedivé, hogy a befejező hat sort szisztematikusan *c c c - d d d* alakban rímeltette. Ez a megoldás némileg emlékeztet a *Jég* rímelésénél megfigyelt eljárásra, legalábbis abban a tekintetben, hogy a záró három sor ugyanazzal a rímmel végződik. Tanulmányunk végén látni fogjuk majd, hogy ha ez a hasonlóság szándékosnak nem is tekinthető, de mindenképpen megelőlegezi a későbbi rímtechnikai megoldást, mintegy előfutára annak.

Nos, verstani elmélkedésünk nem vezetett túl messzire, tanulságul talán annyit vonhatunk le belőle, hogy (1) a költemény tartalmi és formai tagolódása illeszkedik egymáshoz, (2) a vers mesterien szerkesztett, tisztán hímrímekre épülő, sokszoros rímismétléssel díszített szöveg, és hogy (3) a műben jelentős hangsúly van a *jég* szón, mely egyszerre a vers címe, vezető ríme és főtémája. Mindez értelmzésnek, elemzésnek túlon túl kevés.

Mennyiben járulnak hozzá a külső adatok, a vers keletkezési idejének és helyének ismerete a szöveg értelmezéséhez? Mennyivel jutunk közelebb a költeményhez, ha nem csak ennek szövegére figyelünk, hanem a *Válasz* lapjain megjelent többi darabra, vagy az 1949 februárjában Hévízen keletkezett darabokra? Adjuk fel eddigi strukturalista nézőpontunkat, és tegyünk egy próbát az életrajzi tények felhasználására.

*

A vers keletkezési körülményeinek felvázolásánál könnyű helyzetben vagyunk, mert a hévízi szonettek kéziratát tartalmazó kockás füzetet Tompa Kálmán doktor, a költő egykori barátja megőrizte, és 1977-ben átadta a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának. A Magyar Helikon 1980-ban hasonló kiadásban is megjelentette Szabó Lőrinc *Hévízi versesfüzetét*. A versek szövege mellé Kabdebó Lóránt írt kísérőtanulmányt, melyből alaposan megismerhetjük a versciklus létrejöttének mozzanatait. A kiadványban számos fotó mutatja be a helyszínt, a szereplőket, a kéziratokat (második, dokumentumokkal is bővített kiadása: Hévízi Könyvtár sorozat 11. füzet, Hévíz, 1997.). Tanulmányunkban természetesen módon erre a kiadványra támaszkodunk, de igyekszünk önálló következtetéseket is levonni.

A költőt barátja, Tompa Kálmán doktor hívja meg Hévízre egy 1949. február 7-i keltezésű levelezőlapon: „Kedves Lőrinc! Vegyél egy kis kuffert: rakj belé 2-3 inget, 1 hálóinget, 2-3 alsót, harisnyákat, zsebkendőt, 1 törülközőt, fürdőnadrágot, borotvát, 1 cipőtörölő rongyot, vegyél fel pullóvert, hozz fürdőköpenyt (vagy hozd el az én 2. sz. úmat a fürdőszoba fogasról); házi kabátot, ceruzát, tollat és sok papírost és kedvenc könyveidből. Ma vasárnaphoz 2 hétre megyek haza kb., addig itt léssz egy külön szobában, reggeli, ebéd, vacsora bevitetik a szobádba, amely jól fűtve van. Sokat, *tökéletes nyugalomban* dolgozol, ha akarsz fürdesz (nagyszerű – jól fűtött kádfürdő vagy közös bazin, én először a szabad tóban úszom $\frac{3}{4}$ órát, öt percet tornászok bármely hidegben kint, aztán forró fürdő és rövid hideg tus. Egy-egy órát sétálsz egyedül. És naponként vagy 2 naponként (aszerint, hogy mennyire intenzíven dolgozol) megajándékozol, megjutalmazol 1 óráskával este. Amikor egyúttal ellenőrzöm hogyléted és esetleg szükség szerint ösztökéllek további munkára. [...] Reggel 7 ó körül délivasútról indul, azt hiszem: SzGyörgynél egy rövid átszállás, Keszthelyről autóbusz, 15 perc alatt itt. Tudni szeretném, mikor érkezel. Egyáltalában sürgős választ kérek...”

A tréfásan parancsoló hangú baráti meghívást Szabó Lőrinc örömmel elfogadta, és már február 10-én, egy csütörtöki napon megérkezett Hévízre. Itt a Keresztes Nővérek Szent Józsefről elnevezett panziójában lakott a Tompa Kálmán által ígért kényelemben és *tökéletes nyugalomban*. A költő utazásai alkalmával mindig vitt magával munkát. Nyaranta egy-egy nagyobb műfordításon dolgozott szabadsága idején. Így készült például egy nyáron Shakespeare *Athéni Timon*-jának fordítása, s ezt az időszakot később a költő „Timonnyara”-ként emlegeti. A váratlan februári pihenőre azonban nem készíthetett elő nagyobb munkát, így csak egy üres kockás füzetet vitt magával, s ez a füzet őrizte meg a hévízi két hét költői termését.

A pihenéshez, fürdőzéshez szokatlan februári időpont érdekes ihletforrássá válik. A hévízi termálvizes tó gőzölgése, kénes szaga, a téli táj nyugalma rendre felbukkannak a kockás füzet szonettjeiben. Ez alól a *Jég* sem kivétel. A *februári éj* kifejezés mellett talán még a *Hold tükrözhalk éneke* is konkrét kép, a tavon tükröződő égitest látványából származhat. De ami ennél talán még fontosabb, hogy a szonett alap gondolata, a hideg és a meleg ellentéte is a vers keletkezési idejével és helyével hozható kapcsolatba. Hiszen a költő hévízi alapélménye éppen az, hogy a februári hidegben forró fürdőt vehet. A megérkezését követő napon egy Korzátai Erzsébetnek küldött levelében így ír friss benyomásairól:

„Hely és idő kiválóan alkalmas, noha február van. A hőmérő tegnap +7 fokot mutatott, ma is kék ég van és nagy nap. [...] Fürdeni is fogok, ma délután kezdem. A víz meleg. Emlekszel a kénes szagára és a tavirózsákra? [...] Szép most ez a fényes koratavas vagy

előtavasz. De bent a szobában is jó. A kályha duruzsol a hátam megett. [...] Ma de. kimentem az egyik tó fölötti faépület teraszára. A víz persze nincs befagyva, ragyogó kék, s fehéren párolog. Egészen gőzbe burkolózik a felszíne s fölötte a levegő. A kénzsag kis idő múlva csak pikáns járulék. A vízben halak, békák, vízi növények. Én kádfürdőt fogok használni; nem iszapot, hanem vizet.”

Feleségének hasonló képet fest az éjszakai fürdőzésről: „A közvetlen szomszédságba sokat ki-kijárok, meg a tó köré. Kálmán egy nagyobb társaságot rávett a minap, hogy este 9-kor kimenjenek a tóba, fürödni. Telihold volt, a gőz csak úgy szállt ég felé, eltűntek benne mind a víz fölé messze benyúló kabinsorok is, csak a törökös kupolák álltak ki feketén a képből, a fehér gomolygásból. Én véletlen bukkantam rájuk, s majdnem egy teljes óra hosszat figyeltem hancúrozásuk hang-játékát (mert látni nem lehetett őket). Közben a békák szerenádjá szólt, mintha nyár volna – de csak a tóban s a tó felett –, s a part mentén kibújtak a piros lótuszvirágok a vízből. Furcsa látvány volt. Jó, hogy ezt télen láttam.”

Sógornőjének, Mikes Margitnak egy képeslapon számol be téli élményéről, de ez a rövid tréfás jellemzés is pontosan illeszkedik az eddig idézett levelekhez: „A túloldali tó fehéren gőzölög, lótusz nyílik benne máris, a békák nyáriasan brekekeznek, a halakat (majdnem) főve rántják ki a vízből a horgászok.”

Ebből a különös, furcsa alapélményből fakad az az ötlet, hogy szonett-ciklust ír a téli Hévízről. A pepita borítójú kockás füzet első lapjának hátoldalára rövid tervezetet is készített a költő:

Hévíz

*I.
A tó, reggel*

*II.
Kádfürdő*

*III.
A tó, éjjel*

A ciklus darabjait rendre meg is találhatjuk a füzetben: az első verset a 2. lapon *Hévíz, télen* címmel, a másodikat és harmadikat pedig a 4. és 6. lapon. A *Hévíz, télen* pontosan arra az élményre épül, amiről a költő az idézett levélrészletekben is beszámolt:

Hévíz télen

*Hogy füstöl a csúzölő csodató
sárkánytúrta, bűdössár krátere
a téli fák közt! hogy száll ég fele
a kék víz, az örült víz! Mintha hó
pelyhezne, fölfelé; vagy illanó
ingét tündér-raj vetné szakadatlan,
(bújkálva persze, mert máris amott van,
mikor itt szinte látod villanó*

*szépségüket.) Hogy játszik, imbolyog
lassan s puhán a fehér pára! hogy
böfög s foszlik végtelenbe a táj!...
Lótusz nyit pirosan, zöld levelén a
nyarat vartyogja kollégám, a béka,
s a parton didereg a február.*

Szabó Lőrinc ezt követően naponta egy-egy újabb szonettet jegyez le a kockás füzetbe. Rövidesen össze is gyűlik az a hét darab, amit a *Válasz*-nak postáz. Ebből a hét versből azonban ma csak hat található meg a füzetben. Éppen az elemzésre kiválasztott *Jég* hiányzik belőle. Onnan tudjuk, hogy eredetileg szerepelnie kellett itt, mert a *Válasz* a többi hévízi darabbal együtt közli, szövegéből pedig egyértelmű, hogy februárban keletkezett. Baumgartner Sándornak írott levelében Szabó Lőrinc is egyértelműen hét verset említ: „Írtam 7 verset is, a *Válasz* (tán utolsó) márciusi számában láthatod majd őket.” A *Jég* csak gépiratban maradt fenn, ezen is egyértelműen 1949-es datálás szerepel. A gépirat főtőjét Kabdebó Lóránt is bemutatja a hévízi versekről szóló tanulmányában, ám a vers hiányára csupán egyetlen mondatban tér ki, szerinte: „a kockás füzetből egy lapot kitéptek, valószínű, hogy azon volt a vers kézírata.”

Hogy miért is tépték ki ezt a lapot, arra egészen pontosan válaszolhatunk. Sőt arra is, hogy honnan tépték ki; és arra is, hogy napra pontosan mikor keletkezett a *Jég* című költemény. Ehhez azonban tovább kell mesélnünk a hévízi február történetét.

Szabó Lőrinc – mint ez közismert – 25 éven keresztül tartott fenn titkos viszonyt Vékesné Korzáti Erzsébettel. Az 1949-es februári napokat is kihasználták arra, hogy titokban találkozhassanak. A költő, mihelyt megérkezett Hévízre, és elfoglalta szálláshelyét, azonnal írt kedvesének. Ebből a február 11-én kelt levélből fentebb már idéztünk is, ám a levél nem csupán tájékoztató, leíró jellegű, hanem konkrét, térképvázlattal is ellátott meghívás:

„Jöjjön le. Jó? Mégpedig rögtön, ha lehet. Két napot mondott. [...] Lehetne belőle három? Tegyen félre minden aggodalmat és mérget: úgyszincs igaza, úgysem volt. Magyarázatképpen – s azon kívül, amit úgyis tud – csak annyit mondok, hogy Földvár és Szárszó és Öszöd és Szemes előtt jöttem végig, s mindenütt ott láttalak, aztán Keszthelyen voltam, ahol születéssel s ahol együtt jártunk egyszer, s most itt is teljesen itt vagy.

Szóval: gyere!”

A magázódásból tegezésbe váltó levélből egyszerre olvasható ki egy korábbi civódás emléke, és a sürgető vágy, hogy találkozzanak, hogy együtt tölthessenek néhány boldog napot. Korzáti Erzsébet eleget tett a meghívásnak, és február 17-én, csütörtökön este megérkezett Hévízre, három boldog napot töltöttek együtt a költővel. Vasárnapi hazautazása után, 21-én, hétfőn köszönőlevelet küld vendéglátóinak. Ez az egyetlen eredetiben fennmaradt kézírásos Korzáti Erzsébet levél:

„Édes Lőrinc és Kálmán!

Rendben megérkeztem, itthon nem volt semmi baj. Egész úton fáj a szívem, könnyes volt a szemem és magukra gondoltam. Azután bánatomban megettem egy nagy bécsi szeletet, rá egy üveg sört, s így némileg megvigasztalódtam. Megérkezvén feladtam a lapokat, a bélyegezetleneket most, csak Kodolányi lapjával nem tudom mit csináljak, a cím nincs rajta. Valahol igyekszem megszerezni.

Üdvözlöm a kis „szentet”, én is álmodtam, de ne meséljék el neki: láttam magam a tóban lubickolni, és nevetek mert csókol a víz, aztán a tó fölötti párában eltűnők. Hát ezt nem nehéz kianalisálni.

Fürödjének, pihenjenek, hihetetlen jót tett nekem is ez a pár nap. Jó volt, kedvesek voltak.

Viszontlátásig.
Csók és üdvözet:
B.”

A hévízi napok tehát elválaszthatatlanok ettől az emléktől. És nem csupán az a három nap telt Korzáti Erzsébet jegyében, amikor együtt lehettek, hanem már a legelső napok is. Hiszen február 11-i keltezésű a Hévízre invitáló levél, amit további sürgető levelek követnek. A költő táviratban vár megerősítést, hogy kedvese valóban megérkezik. Tervezgeti, hogy Keszthelyig Erzsébet elé megy, pontos térképvázlatot készít, hogy a nő biztosan megtalálja a panziót. Most nem idézzük ezt a levélváltást, de teljes terjedelmében olvasható a Kabdebó Lóránt által szerkesztett dokumentumkiadásokban (*Napló, levelek, cikkek*, Szépirodalmi, Bp., 1974.; *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944) és (1945–1957)*, Magvető, Bp., 1989. és 1993.) Talán nem tévedünk nagyot, ha a lázas várakozás és tervezgetés állapotát összefüggésbe hozzuk a *Jég* utolsó sorával: *Szívem is csillog. Éget. Mint a jég.*

A boldog együttlételet fájó elválás követi. Szabó Lőrinc csak öt nappal később utazik haza. Erről az eseményről is beszámol kedvesének, s levelében Erzsike vonatútját is emlegeti: „Úgy látszik, pénteken éjjel megyünk haza, azzal a vonattal, amelyikkel vasárnap te mentél. Csak a busz indul innen jóval előbb. A többi éppúgy lesz, ahogy veled volt, a vonatút. Kivéve, hogy én nem fogok bécsiszeletezni és sörözni az étkezőben.” Az elképzelt utazást már Erzsike elutazásának napján papírra veti egy kedveséhez írott levélben:

„Kedvesem,

bizony, elsírtam magam, hogy elvitt az autóbusz. A fák közül, amelyek eltakarták, egy darabig még hallatszott a motor zúgása. Szomorú volt, de legalább tőled jött. Gondolatban kísértelek, a te szemeiddel néztem ki a tájra, a te képzelt képzeleteddel gondoltam vissza rám: egyszerre voltam veled és magamban, egyben voltam kettő, te meg én, nagyon nehéz volt elszakadnom tőled.”

Az *képzelt képzelet* ötlete verssé is válik. A *Huszonhatodik év* 3. szonettje így szól:

*Képzelt képzeleteddel képzelem,
hogy idegondolsz, kedves, mialatt
gyors kerék visz: sóvár magányomat
hívja magányod; együtt vagy velem,
ahogy veled én; és ahogy nekem
vígaszt csak képzelt jelenléted ad,
fájdalmad fájdalmamban érzi csak
enyhülni szorítását sziveden.
Képzelt képzeleteddel képzelem,
hogy együtt vagyunk: az enyém kevés
volna, magában, míg így szüntelen*

*kettőződve, mint tündér repesés
hoz-vez-cserél s egyszerre két helyen
egymásba zárva tart a szerelem.*

A *Vers és valóság* című 1990-es Szabó Lőrinc versgyűjtemény nem csak a költemények szövegét, hanem a költő által a versekhez fűzött magyarázatokat, jegyzeteket is közli. Innen tudható, hogy a Korzái Erzsébet halála után írott rekvium, a *Huszonhatodik év* 3. darabja milyen körülmények között keletkezett:

„A halála után került elő a leveles kofferből. Hévízen írtam. Én talán egy hétig, tíz napig voltam ott, valószínűleg 1948–49 telén. Tompa dr. barátom vitt oda, valamilyen apácák szállodájába. Erzsike egy-két napra meglátogatott. Hazautazása után soká néztem távozó autóbuszát – egész hazáig kísértem a vonatútját. A verset levélben elküldtem neki. Szépnek tartotta, de azt mondta rá, hogy túlságosan játékos és bonyolult a helyzetrajz. – A vershez még: Dantenak a *Pokol*-ban van egy sora, melynek írás közben kikerülhetetlenül eszembe kellett, hogy jusson. Vergiliusról, a vezetőjéről mondja benne Dante, hogy: »Gondoltam, gondolja, hogy gondolom.« Vagy pedig: »Azt hiszem, azt hiszi, hogy azt hiszem.« Valami ilyesmi féle lehet. A helyzet, hogy tudniillik rajta át szűrve voltam csak kíváncsi a magam lelki tartalmára, természetessé tette, hogy mintegy próbáljam én is megoldani a dantei gondolatot; én a magam megoldását szebbnek tartom. Ezt a verssort különben megismétli a *Szörnyetegjáték* című szonett, *A halála után*, a 93. számú.”

Ahogyan a verseskötet szerkesztője, Kabdebó Lóránt lábjegyzetben jelzi is, a szóbanforgó Dante-hely a *Pokol* 13. énekének 25. sora. Kicsit bővebb szöveggörnyezettel idézve az alábbi részletben olvashatjuk (22–27. sor):

*Ezer sóhajt hallottam és sikolyt ott,
de kitől jönne, nem volt senkisé
és megálltam, nem tudva ki sikoltott.
Azt hiszem, azt hitte, hogy azt hiszem
oly néptől jó bokrok közt e kesergés,
mely elbútt és így nem láthatja szem.*

Érthető, hogy több év távlatából a költő már nem emlékszik a pontos évszámra, a bő kéthetes hévízi idill időtartamát csak tíz napra teszi, és a háromnapos szerelmi idillt is csak egy-két napos találkozásként említi. Az is érthető, hogy noha a vers Hévízen keletkezett, nem találjuk meg a kockás füzetben. Árulkodó jel lehetett volna, találkozásukat a költő titkolta, igyekezett minden nyomot eltüntetni. Kabdebó Lóránt tanulmányában még úgy vélte, hogy „A *Képzelt képzeletteddel* nem került be a hévízi verseket őrző füzetbe.”

Ez azért lenne különös, mert a pepita borítójú füzet jelenleg csak nyolc levélből áll. Címoldalán előrenyomott vonalazott vignetta áll, s ennek alsó részén a nyomda apróbetűs reklámmondata: „Kapható 40, 60, 80, 100 lappal.” Vagyis ilyen kockás füzetet készítettek vastagabb formátumban is, de mindegyik típus 10-zel osztható lapszámmal készült. Nagyon valószínű, hogy a Hévízi versesfüzet sem nyolc leveles volt eredetileg, hanem tíz. Arra gondolhatunk, hogy mind a *Jég*, mindpedig a *Képzelt képzeletteddel* azért hiányzik a füzetből, mert egy levelet kitéptek belőle, ennek a kitéptett levélnek a párja pedig kihullott belőle.

Horányi Károly hívta fel a figyelmet arra, hogy az MTA Kézirattárában a hagyaték iratai között megtalálható a *Képzelt képzeleteddel* kézírata, méghozzá a hévízi versesfüzetből kitépett papírlapon. A vers fölött az *Együtt* cím olvasható, dátumozása pedig: „Hévíz, 1949. II. 22.” A korábban idézett szöveghez képest csupán annyi a szövegeltérés, hogy az utolsó sorban az *egymásba zárva tart a szerelem* helyett még *egybezár bennünket a szerelem* olvasható. Ezzel egybehangzó az az adat, hogy a *Huszonhatodik év* gépiratának azon példányán, amelyet Korzáti Erzsébet fia őrzött meg, a szóbanforgó vers szintén datálva van, keletkezési ideje ugyancsak „49. II. 22.” Vagyis a vasárnapi elutazást követő keddi napon íródott a szonett. Ez alapján megkísérelhetjük visszahelyezni a kockás füzetbe a kitépett lapot, sőt ezzel egyidőben a kihullott másik lapot is, melyen minden bizonnyal a *Jég* szerepelt.

A *Hévízi versesfüzet* jelenlegi tartalma a versek dátumozásával:

<i>A rossz szerető</i>	Hévíz II/11.
<i>Hévíz, télen</i>	1949 II/14.
<i>Az eredmény</i>	Hévíz, 1949 II/13.
<i>Kádfürdő</i>	Hévíz, 1949 II/15.
<i>Körszivárvány</i>	Hévíz, 1949 II/16.
<i>A tó, éjjel</i>	Hévíz, II/19.
<i>Vezeték</i>	Hévíz, 1949 II/22.
<i>Ébredés előtt</i>	1949 II. 21.

A *Képzelt képzeleteddel*, vagyis a füzetbe *Együtt* címmel leírt darab a keletkezése alapján hátulról számítva a második, vagy a harmadik helyen állhatott. Ebből következően a levél-pár másik felére eső *Jég* a füzet elejétől számított második, vagy harmadik helyen szerepelhetett, így keletkezési dátumának valószínűleg február 11. és február 14. közé kell esnie. Mivel 12-i dátumú vers nem szerepel a füzetben, a legkézenfekvőbb feltevés, hogy a hiányzó darabot 12-i dátummal, a füzet második versének képzeljük. Tudjuk, mert egy levélben maga a költő is rögzíti ezt a tényt, hogy február 19-én postázott hét verset a *Válasz* című folyóiratnak. Az elküldött verseket és az ez után keletkezett darabokat a most kikövetkeztetett datálás alapján keletkezési sorrendbe tudjuk állítani. Vízszintes vonallal különítettük el a február 19. előtti és utáni verseket:

A rossz szerető II. 11.
 **Jég* (II. 12.)
Az eredmény II. 13.
Hévíz, télen II. 14.
Kádfürdő II. 15.
Körszivárvány II. 16.
A tó, éjjel II. 19.

Ébredés előtt II. 21.
 **Együtt* II. 22.
Vezeték II. 22.

A füzet rekonstruált sorrendje két ponton tér el a versek keletkezési sorrendjétől. *A Hévíz télen* és *Az eredmény*, illetve az *Ébredés előtt* és a *Vezeték* valamiért fordított sorrendben került a füzet lapjaira.

Ha feltételezésünk helyes, és a *Jég* valóban február 12-i keltezésű, akkor nem áll meg Kabdebó Lóránt tanulmányának az az apró részlete, ahol a két első versről beszél. Ő ugyanis *A rossz szerető* című verset és – a füzet jelenlegi tartalmához igazodva – *Az eredmény* című szonettet tekinti a „két első” versnek. Szabó Lőrinc egy február 12-i levelében ezt írja: „Olvasok, próbálok dolgozni. De nehezen megy. Még nem találtam kontaktust a témáimhoz. S a témák? Ami eszembe jut; minden. Két vers azonban úgy nagy körvonalakban már megvan; az egyikén harmadnapja dolgozom.” Valójában a *Jég* lehet a sorozatban másodikként elkészülő költemény. Talán *A rossz szerető* az a darab, aminek alap gondolata már hosszabb ideje a fejében motoszkál, mivel ez nem kötődik sem a helyszínhez, sem az időponthoz. Mivel azonban a költő 10-én érkezett Hévízre, akár a *Jég* is lehet az a költemény, amin harmadnapja dolgozik.

Nos, a költemény keletkezési körülményeit ily módon körüljárva már árnyaltabb képünk van arról, hogy milyen lélekállapotban dolgozott a költő. Váratlan, kellemes, alkotásra kiválóan alkalmas helyzetbe jutott. Üres kockás füzetébe azonban csak alkalmi versek kerülhettek, előre maga sem döntötte el, hogy mit írjon, nem készült a munkára. Lassan talált kontaktust a témáihoz, és az első lökést minden bizonnyal a téli táj és a gőzölgő kontrasztja adta. Ily módon *Jég* tekinthető a *Hévízi versesfüzet* igazi nyitódarabjának. A további szonettek lassan kis háromdarabos ciklussá szerveződnek, más és más oldalát mutatva meg a téli Hévíznek. A *Jég* azonban nem csak ennek a télies hideget és meglepő meleget egyaránt felvillantó verssorozatnak a csírája. Kezdeté egy szerelmi találkának is. Hiszen a költő a vers utolsó sorában megvallja, hogy a fagyos látszat ellenére égető érzés feszíti a szívét.

A pillanatnyi idill hamar szertefoszlott. Ott, akkor három napot tölthettek együtt, de ezután már csak egy évig tartott viszonyuk. Korzáti Erzsébet napra pontosan a *Jég* megírásának évfordulóján, 1950. február 12-én lett öngyilkos. Tudom, hogy megengedhetetlenül romantikus olvasói pozíciót foglalok el, amikor kijelentem, hogy emiatt nem tudom a *Jég* feszes rímeit szenttelenül olvasni. Tudom, hogy az, ami nekem múlt, az akkor még jövő volt, és ekkor még nem volt tudható. De azt is tudom, hogy nem tudok úgy olvasni, hogy ne tudnám. *Éget. Mint a jég.*